

*А .С. Қосжанов, бизнес және құқық факультеті, ЖҚАП кафедрасы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент
(Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті)*

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ—ОҚУ ПРОЦЕССИНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕРДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ ӘДІСТЕРДІҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Адам қоғамының даму процесінен қалыптасқан ең зор мәдени байлық — құқық пен құқықтық заңдар. Адам қоғамын дағдарысқа ұшыратпай, миллион жылдар реттеп, басқарып келе жатқан мемлекет пен құқық. Мәдениеттің және құқықтың даму процесінде заңдылықпен құқықтық тәртіп қалыптасып, қоғамның прогрестік жолымен дамуына мүмкіншілік жасады. Қоғамның мәдениет саласындағы қатынастардың көпшілігі заң арқылы реттеліп басқарылып жатады. Заң мәдениеттің негізгі мүдде — мақсатын анықтап, оның орындалу бағыттарын көрсетіп реттеп отырады. Заң мәдениеттің жаңа бағытын, жаңа мақсатын болжап, алдын ала заңға тәуелді нормативтік актілердің қабылдауын қамтамасыз етеді. Заң құқықтық мәдениетті басқаратын, дамытатын аппараттарды құрып, нығайтып отырады.

Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекет құрылысын нығайтуда оның демократиялық жолдары іздестіріп, жетілдіру үстінде. Бұл ізденісті дамыту қисыны әлеуметтік мәселелерді шешуге бағдарланған нарықтық экономикасы бар азаматтық әлеуметтік қоғам құруға қарай ұмтылуға жол береді. Демократиялық мемлекеттің белгілерінің бірі — жеке адам, ол оның мінез-құлқы, біріншеден, өзінің дербестігі мен жауапкершілігін дамыту, екінші жағынан — ынтымақтастық қисыны, жеке басының мүддесін басқалардың жеке мүддесімен, сондай-ақ, тұтас алғанда күллі қоғамның мүддесімен сәйкестендіре білу арқылы көрінеді.

Еліміздегі мемлекеттік, саяси-әлеуметтік, экономикалық және мәдени мақсаттардың түбірінен жаңару процесі оны жүзеге асыруға негіз болатын құқықтық жүйені тудыруда. Орнықты мемлекеттік, әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ететін бірқатар аса маңызды заңнамалық актілер қабылданды. Ауқымды норма түзушілік және құқық қолдану практикасы жетілуде. Осыдан барып, норма түзушілік қызметке жұртшылықты, үкіметтік

емес ұйымдардың жеке кәсіпкерлердің мүдделерін білдіретін бірлестіктердің өкілдерін кеңінен және тұрақты негізге тарту, заңнамалық құжаттармен жұмыс мәдениетін көтеру қажеттігі айқындалып отыр¹.

Мемлекетіміздің Конституциясында бекітілген Республика қызметінің түбегейлі принциптерін сақтау мен іске асыру елдің орнықты құқықтық, мемлекеттік, әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық дамуын қамтамасыз ету мүмкіндігіне жол ашады. Ұлттық құқық пен құқық қолдану практикасын дамыту мемлекеттік құқық қорғау, оның ішінде құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне тек заңдық қана емес, адамгершілік-моральдық қасиеттерді де жетілдіруді нұсқап отыр. Олар өз функциялары мен жауапкершілігін сәйкестендіру процесінде кәсіптік құқықтық мәдениетті қалыптастырады. Дегенмен, қоғам мәдениетінің құрылымдық элементі құқықтық мәдениет туралы елімізде құқықтық зерттеулер жеткіліксіз деуге негіз бар. Бұл бағытта:

1) кейбір ішінара жарияланған мақалалар құқықтық мәдениеттің құқықтық танымын толық қамти алмауда;

2) халықаралық, республикалық деңгейде ұйымдасқан ғылыми-практикалық конференциялар құқықтық тәртіп, идеологиялық тәрбие тақырыптарын қамтығанымен құқықтық мәдениет мәселесіне тиянақты жинақталған талдауларды біріктіре алмайды;

3) заң мамандары мен ғалымдардың зерттеу жұмыстары құқықтық мазмұны, сипатты, мәнді қамтығанымен, құқықтық мәдениеттің адамгершілік және моральдық-этикалық бейнесі құбылыс ретінде әлеуметтік-құқықтық таным негізінде көп қарастырылмаған;

4) құқық қорғау органдарының әрбір саласының қызметкерлерінің ерекшеліктеріне тән ар-намыс қасиеттерінің қалыптасуы мен олардың жұмыс саласында көрінуі елімізде нақтылы әлеуметтік-құқықтық талтау өрісінде жеткіліксіз. Құқықтық мәдениет тұтас және жеке қарастырылған емес.

Мемлекетіміздің тап қазіргі даму кезеңінің құқықтық саясаты мен жүйесі құқықтық мәдениеттің жоғары дәрежесінің қажеттігіне аса маңыз беру Қазақстан Республикасының 2010 жылдың 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында айқындалған². Ресми құжатта мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарына сәйкес заңнаманы кешенді дамыту және тиімді пайдалану заңдылық режимін одан әрі нығайтуға, даму мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауға, еліміздің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге, қазақстандық мемлекеттілікті нығайтуға ықпал етеді. Ғылым және білім беру қызметін құқықтық реттеу осы процестердің маңызды шарты екендігі көрсетілген.

Ғылым және білім беру қызметінің құрамдас бөлігі, өз кезегінде, құқықтық білім беру құқықтық насихат, яғни құқықтық мәдениет мәселелері болып табылады. Осыған орай, азаматтардың құқықтық санасын, оның ішінде мемлекеттік қызметкерлер арасында заңгерлік сауаттылықты арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру көзделген. Халық арасында интернет-ресурстарды қоса отырып, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық насихаттың сапасын арттыру мен көлемін кеңейту, заңнаманы және құқықтық қолданудың өзекті проблемалары бойынша, атап айтқанда, азаматтардың күнделікті өмірінде жиі қолданылатын құқық салаларында ғылыми зерттеулерді жандандыру қажеттігі ерекше міндеттелген.

Ұйымдастырушылық-құқықтық сипаттағы іс-шаралармен тығыз байланысты мәселелердің бірі — заңгерлік білім мәселесі. Онда қоғамға және мемлекетке адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қоғамға бағдар ұстанған және патриоттық бағыттағы жаңа сипаттағы заңгерлік кадрлар керектігі белгіленген. Нақ осындай заңгерлік білім жүйесінің негізі болуы тиісті алға тартылған.

Көрсетілгендерден өзге тақырыптың маңыздылығы мен қажеттілігіне мұнда бір мәселені де қосуға болады. Методологиялық база ретінде заңтану және мәдениет ауқымындағы зерттеу жұмыстарының басым көпшілігінде өз дәуірінің талаптарына байланысты партиялық, таптық ұстанымдар мен көзқарастар, пікірлер мен кепілдемелер басым. Сондықтан тап қазіргі әлеуметтігі жарамдылығы толық болып саналмайды³.

Жалпы құқықтану әдебиеттердегі мәдениет мәселесі оның тарихы, мәдениет тұжырымдамалары, мәдениет пен саясаттың өзара байланысы мен ықпалы, жеке адам және мәдениет, мәдениеттің гуманистік рөлі және т. б. проблемалар орын алған. Бұлардың қатарына шет елдер мен бұрынғы Одақтағы ғалымдар Л. Г. Ион, Р. Мартен, Ж. Мид, Ч. Х. Кули Т. Парсонс, А. Я. Гуревич, В. М. Межуев, А. А. Швейцер, Р. Ф. Абдеев, А. И. Арнольдов, Е. Я. Басин, Э. С. Маркарян, И. С. Кон, М. М. Бахтин, М. А. Лифшиц, П. Сальников, Н. М. Кейзеров, А. Р. Ратинов, Л. Е. Балин сияқты ғалымдарды жатқызуға болады.

Республикамызда мәдениет тұрғысындағы жалпы мәселелеріне, ұлттық мәдени құндылықтар өлшемдерінің әлеуметтік-философиялық зерттелуіне ат салысқан Ж. М. Әбдәлдин,

Д. Кішібеков, А. А. Хамидов, Ә. Нысанбаев, Қ. Әбішев, Ғ. Ақмамбетов, Қ. Ш. Нұрланов, Ж. Н. Қаракөзов, М. Ш. Хасенов, Ж. Ж. Молдабеков, С. Нұрмұратов, Т. Ы. Әбжанов, Т. Сәрсенбаев, З. Н. Сәрсенбаева, Т. Бұрбаев, Б. С. Қабыкенова, В. С. Батулин және т. б. еңбектері методологиялық бастау ретінде саналады.

Құқықтық мәдениет проблемасына түбірінен жақын құқықтық негізді нысаналы зерттеулер жүргізген профессор А. С. Ыбраеваны атауға болады. Оған қоса құқық әлеуметтануының белгілі мамандары Қ. Ғабдулина мен С. М. Оспановтардың үлесіндегі жұмыстарды айту керек. Құқықтық мәдениеттің қазақ философиясындағы әлеуметтік әділет, тәртіп, батырлық, заң шығару т. б. әлеуметтік философия мәселелеріне А. Қасабек, Ж. Алтаевтар зер салған. Құқықтық мәдениеттің қараластыру өрісіне етене жақын категориялар Т. Х. Ғабитов, М. Т. Әліпов, А. Т. Құлсариева, С. Мырзалының еңбектері мен оқу құралдарында құқықтар мен міндеттерді түсіну, азаматтық борышты ұғыну, заң мен құқық мәселесі, тұлғаның еркі мен құқығы баяндалған.

Құқықтық сана мәдениеттің арақатынасы, өзара байланысы, құқықтық білім мен тәрбие, заң және ішкі істер органдары қызметкерлерінің құқықтық мәдениеті туралы мақалар мен түрлі деңгейдегі ғылыми-теориялық және практикалық конференцияларда баяндалған материалдар О. В. Рыбакова, А. Е. Кабдуев, С. А. Арыстанбаева, М. Д. Нуршаев т. б. жұмыстарында кездеседі. Құқықтық мәдениетке қатысты әлеуметтанушылық — философиялық тандаушылар, келісімді әрі шыдамдылық сананы қалыптастыру мәселесі бүгінгі күннің талаптарына сай ұғымдар мен түсініктерді қамтыған философия және саясаттану институтының ғалымдары Р. Қ. Қадыржанов, М. З. Изотов, Г. Г. Соловьева, В. Д. Дунаев, В. Д. Курганская, С. Ю. Колчигин, А. Г. Косиченко, К. Ұ. Әлжан, Н. К. Сейтахметов, М. Ашибаев, А. Шоманов, А. Капышев, М. Шайкемелов, Р. С. Сартаев, Г. Телебаев т. б. еңбектері бағыт көрсеткенін атауға болады.

Құқықтық мәдениеттің адамгершілік және моральдық-этикалық бейнесінің әлеуметтік-философиялық тұрғыдан — қазіргі қоғам ауқымының қажеттілігі. Еліміздегі құқықтық мәдениеттің зерттелуі төмендегідей ғылыми нәтижелерге бағыт сілтейді:

- мәдениетті құбылыс ретінде зерттеудің методологиялық және идеялық негіздері сараланып қазіргі әлеуметтегі қағидаларды анықтау. Сол арқылы мәдениеттің әлеуметтік-философиялық нысандары дүниетанымдық, идеялық және тәрбиелік, сана мен саяси бағдар, әлеуметтік проблемалары тұрғысынан талқылауы тиіс.

- заманауи құбылыстар мен үрдістер мәдениетті тану мен зерттеудің өзекті негіздері нұсқаған мазмұндағы бағыттар тұтастық категориясы, мәдениеттің жүйесі болашақ болмысы мен оның танымдық құрылымы нәтижесінде еліміздегі құқықтық мәдениетті зерттеу өрісіндегі ұстанымдарды топтастыру;

- жалпыдан жекеге ұмтылу арқылы субмәдениеттің әлеуметтік болмысының негізгі қағидалары, қазіргі кезеңдердегі субмәдениеттік мінез-құлық пен әлеуметтік-құқықтық белгілері ерекше құбылыс ретінде көрсетіліп, қайта жаңғырту көзқарастары арқылы тұжырымдар жасау;

- құқықтық мәдениет — философиялық таным өрісінде бағалаушы категория, ойлаудың жеңісі, құқық әлеміндегі белгілі көзқарас. Оның басты объектісі — адамның өзі екендігі талқыланып, оның ішкі құрылымын талдауға мүмкіндік беретін философиялық категориялардың қажетті белгілерін анықтау;

- қоғамдық сана, құқықтық сана мен құқықтық мәдениет, құқықтық саясат және олардың өзара байланысы мен ықпалы, өлшемдері мен факторлары, құқықтық мәдениеттің құрылымы әлеуметтік философиялық ақымда талдану нәтижесінде құқықтық сананың мәнді белгілері анықталып, құқықтық мәдениет ұғымын философиялық тұрғыдан кеңейту;

- жалпы құқықтық мәдениет оның санатындағы ішкі істер органдары қызметкерлеріне тән құқықтық мәдениеттің қалыптасуының мемлекеттік-құқықтық негіздері, ерекше қасиеттерінің табиғатына ықпалды факторларын анықтау, оларға қатысты адамгершілік және моральды-этикалық бейнелерінің қалыптасу себептері, талаптар мен міндеттік сезімдерінің кәсіптік ерекшеліктерінің үйлесім қағидаларына сараптама жасау;

- құқықтық тәрбие құқықтық сананы қалыптастыру мен құқықтық мәдениетті көтерудің қажетті шарты тұрғысындағы тұжырымдар мен практикалық ұстанымдар мәселесін кеңейте түсу.

Сонымен мәдениетті құбылыс ретінде зерттеудің методологиялық және идеялық негіздеріне байланысты оның әлеуметтік философиялық нысандары жаңа кезеңнің қажеттілігіне сай толығымен түседі. Әлеуметтік құбылыс ретінде мәдениеттің кең мағынада қарастырылуы оған тарихтың ішкі экономикалық, әлеуметтік, мемлекеттік, дүниетанымдық, ойлық, адамгер-

шілік, моральдық-эстетикалық жақтары қазіргі қоғамдық қатынастармен байланысты талдануы тиімді.

Нарықтық қатынастар жағдайындағы Қазақстан Республикасының саяси-экономикалық, әлеуметтік-және рухани өмірін жүзеге асырудағы қажеттілік ретінде заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту жүйесі құқық қорғау органдарының құқықтық мәдениетін көтерудің тиімділігін міндеттеді⁵.

Сондықтан көтерілген мәселе қоғамымыздағы көптеген ғылыми салалардағы түрлі еңбектерде кездескенімен, отандық философияда осы тақырыпты зерттеудің нақтылы мақсат көздеген ізденісіне айналып отыр. Бұл бағыттағы зерттеу жұмысының түйіндері мен ғылыми тұжырымдамалары, ой-пікірлері мен ұсыныстары құқықтық мәдениет проблемаларын кеңірек талдауға бағытталған еңбектер жазуда, сонымен бірге еліміздегі жоғары оқу орындарында заңдық білім алушыларға белгілеген «Философия», «Әлеуметтану», «Саясаттану», «Мәдениеттану», «Құқық әлеуметтануы», «Заңгердің кәсіптік этикасы», «Құқық этикасы» және т. б. пәндерді оқыту, арнайы курстар жүргізуде пайдалануға болады.

Топтастыра айтқанда құқықтық мәдениет еліміздің саяси-экономикалық, рухани дамуында ерекше қоғамдық қасиеттерді жаңа қатынастардың талаптарына сәйкес қалыптастыруға ықпал етеді. Мұның анық көрінісін Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 20-жылдық тәжірибесі көрсетіп отыр. Құқықтық мәдениет мемлекеттің болашағына, жаңа экономикалық қатынастарының жетіле түсуі мен орнығуына кепіл бола алатын фактор бола алады⁶.

- 1 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы ҚР Президентінің 2009 жылғы № 858 Жарлығы // ҚР Президенті мен ҚР Үкіметінің актілер жинағы. — 2009. — № 35. — 8-40 б.
- 2 Ибраева А. С. Правовая культура Казахстана: проблемы формирования, факторы развития. — Алматы, 2004. — 269-б.
- 3 Болашақ полиция қызметкерлерінің патриотизмі мен кәсіптік жауапкершілігін қалыптастыру мәселелері // Қазақстан жоғары мектебі. №1, 2009. 195-199-б.
- 4 Көрсетілген жұмыс. Ибраева А. С.
- 5 Еликбаев Н. Құқықтық мәдениетті жетілдіру — Қазақстан Республикасының қажетті құбылысы // Экономика и Право. — 2011. № 11.
- 6 Сонда.